

ՀԱՂՈՐԴՈՒՄՆԵՐ

ՇՏԵՄԱՐԱՆ ՊԻՏԱՆԻ ԳԻՏԵԼԵԱՅԸ ԵՒ ԻՐ

«ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆ»Ը

ՎԵՐ. ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ՍԵԼԻՄԵԱՆ

hselimian@gmail.com

ՆԱԽԱՐԱՆ

Յօդուածը փորձ մըն է ներկայացնելու Շտեմարանի Պիտանի Գիտելեաց հանդէսը, որպէս Հայ Անետարանական եկեղեցւոյ եկեղեցաբանական սկզբնաղբիւր եւ դիտարկելու անոր խմբագրական «Յայտարարութիւնը»՝ իբրեւ հանդէսի գործունէութեան ծրագիր, յատկապէս առանցքային հարցերու շուրջ, ինչպէս՝ հանդէսին նպատակները, կրթամանկավարժական հարցադրումները, հաւատքի ու կրօնական մշակոյթի լուսաբանումները, մատուցման լեզուն: Յօդուածին մէջ առանձնապէս լուսարձակի տակ առնուած են.

ա- Ամփոփ բնութագիր հանդէսին

բ- Հանդէսին լեզուն

գ- Հանդէսը եւ հաւատքը

դ- Հանդէսին քաղաքականութիւնը

դ- Հանդէսին հասարակութեան լուսատրութեան նպատակը:

ՍՈՒՏՔ

Մամլոյ իրաքանչիւր օրկանի ծնունդ ժամանակի հրամայականն է: Պարբերաթերթեր մատչելի ու լայն ասպարէզ կը բանան զանազան նիւթեր եւ խնդիրներ արծարծելու եւ զանոնք զանգուածներուն հասցնելու համար: Այդպէս ալ, ԺԹ. դարասկիզբին, հայկական զարթօնքի շրջանին, հայ իրականութեան մէջ լոյս տեսան բազմաթիւ պարբերաթերթեր: Արդարեւ,

1830-1840-ական թուականները հայկական իրականութեան մէջ ազգային ոգիի վերածնութեան տարիներ էին: ...Աշխարհայեացքի եւ հասարակական մտքի կազմաւորումին նպաստած է մամուլը, հրատարակուած են թերթեր, ամսագրեր (Լրոյ Գիր 1832, Կոստանդինոպոլիս), Շտեմարան Պիտանի Գիտելեաց (1839, Զմիւռնիա), Ազդարար Քիւզանդեան (1840, Կոստանդինոպոլիս), Արշալոյս Արարարեան (1840, Զմիւռնիա), Բազմավէպ (1843, Վենետիկ), Ազգասէր (1845, Կալկաթա), Կովկաս (1846, Թիֆլիս), Երոպա (1847, Վիեննա), Բանասէր (1848, Մատրաս):

Արեւմտահայ մամուլի առաջնեկը Կ. Պոլիս հրատարակուած Լրոյ Գիր Մեծի Տէրութեանն Օսմանեան (1832-1850) շաբաթաթերթն է: Անոր կը յաջորդէ Շտեմարան Պիտանի Գիտելեաց ամսաթերթը (1839-54), որ

Զմիտնիա հրատարակուած է ամերիկացի բողոքականներու կողմէ եւ շարունակուած «Աւետաբեր» անուամբ, որպէս երկշաբաթաթերթ² (1855-1915): «Աւետաբերին ինչպէս բովանդակութիւնը, նոյնպէս ուղղութիւնը նոյնն է ի սկզբանէ մինչեւ ցայսօր: Թերթն իբրեւ հայ բողոքական հասարակութեան գործիք՝ նպատակ ունի բողոքականութիւնը փարածել եւ արծարծել, ուստի եւ իր ուղղութեան կէտը կրօնական է: Այս նպատակաւ թերթը նախապատուութիւն կու տայ միշտ կրօնական-վարդապետական նիւթերու»³:

Հայ Աւետարանական եկեղեցին 170 տարեկան է⁴, իսկ Շրեմարան Պիտանի Գիտելեաց հանդէսը այսօր շուրջ 180 տարեկան է: Հրապարակման թուականէն մինչեւ վերջ - ներառեալ *Աւետաբերի* շրջանը - ան յատկանշուած է ազգանուէր գործունէութեամբ: Մեծ է հանդէսին բովանդակութեան շառաւիղը՝ գրականութիւն (թարգմանական եւ հայերէն բնագրով), պատմութիւն, լեզուաբանութիւն, քաղաքագիտութիւն, բնագիտութիւն եւն.: Տասնեակ էջեր կը կազմէ ցանկը նուիրեալներու, որոնք կատարած են խմբագրական, թարգմանական աշխատանքներ կամ աշխատակցած են հանդէսին:

Հանդէսը հրապարակման առաջին օրէն սահմանեց իր գործունէութեան ծիրն ու ուղղութիւնը, բազմաթիւ խնդիրներ ու կարեւոր նպատակներ դրաւ իր առջեւ⁵, որոնք կ'իրականացէր հետետողականօրէն, անկախ գիտար փոխարինող խմբագիրներու, որոնց անունները նշուած չեն, հարկաւ խմբագրումը ընդհանուր գործ մը սեպելու պատճառաւ:

Ընդգրկելով ներազգային խնդիրներ, լրագիրը նոյն ատեն կ'արծագանգէր համաշխարհային իրադարձութիւններու: Ան մեծապէս կը կարեւորէր յատկապէս Եւրոպայի մէջ պատահող անցուդարձերու, ինչպէս նաեւ գիտական, գրական, հասարակական նորութիւններուն մասին տեղեկատուութիւնը: Հիմնատրուած էր նաեւ հրապարակուելիք նիւթերու դասակարգումն ու բաժիններու բաշխման սկզբունքը: Կը կարեւորուէր ժամանակի զարգացող գիտութիւններուն դերը, արդիւնաբերութեան ու արհեստներու, բնագիտութեան, երկրագործութեան, վաճառականութեան մասին նիւթերու հրապարակումը:

Հանդէսը ուշագրաւ տեղ յատկացուցած էր կրօնա-դաւանաբանական հարցերու, պատմաբանասիրութեան, գրական գործերու, կրթութեան ու լուսատրութեան, խրատաբանութեան, աշխարհիկ, ազգային խնդիրներու լուսաբանումին:

«Այս մասին կ'ականարկուի Երեանի մէջ հրատարակուած Հայ Գրականութեան Պատմութիւն 3րդ հատորին մէջ. «Նոր բովանդակութիւն է ստանում ազգային շարժումը, հայ աշխարհայեացքը դասականութիւնից անցում է կատարում ազգային ռոմանտիզմին: ... հայկական ռոմանտիզմն ամբողջապէս փոգորում է լուսատրական փոփոխոյթութեամբ՝ ձեւ փալով մի ուրոյն լուսատրական ռոմանտիզմի... Կենսական անհրաժեշտութիւն էր

ազգապահպանության մէկ այլ սուբստանցի՝ եկեղեցու աշխարհականացումը: Արդէն կղերական սխուլաստիկան ու դոգմավորիկ պահպանողականութիւնը անախրոնիզմ էին ո՛չ միայն ծիսական արարողութիւններում, այլեւ Աւետարանի մեկնութիւններում եւ կրօնի փիլիսոփայական իմացաբանութեան մէջ»⁶:

Թերթի հրատարակման տարիներուն կը զուգահեյլի հայ բողոքականներու գործունէութեան շրջադարձային պահը, երբ անոնք պաշտօնապէս կը սկսին կիրակնօրեայ ժողովներ կազմակերպել, հետետողութեամբ ամերիկացի քարոզիչներու, որոնք «...հնչպէս յայտնի է, միշտ միտքով գտնուած են նորութիւններէ հրապուրելու: ... Միացեալ Նահանգաց բնակչութիւնը, որուն տիրող կրօնը՝ բողոքականութեան Աւետարանական կոչուած յարանուանութիւնն է, կրօնական թէ քաղաքական դիպումներէ մղուած, որոշեց արտաքին ազդեցութիւն մշակել՝ ուսում փարածելը իբր միջոց եւ դաւանութիւն փարածելը իբր նպատակ գործածելով: ...Առաջին քայլերը քաջալերական եղան, եւ 1829-ին Ամերիկայի քարոզչական խումբը որոշեց Թուրքիոյ Հայոց մէջ բողոքականութիւնը քարոզել կանոնաւոր կերպով»⁷: Այս ծրագրին արդիւնքը մեծ եղաւ:

Այդ միանգամայն դրական արդիւնքը եղաւ այն, որ Կ. Պոլսոյ, Ջմիտնիոյ, Շուշիի եւ այլ քաղաքներու 19-րդ դարու 20-30ականներու ընկերային կեանքէն ներս հայ բողոքականները ծաւալեցին աշխուժ լուսատրական գործունէութիւն: Իսկ լուսատրական գործի ծաւալումին աւելի նպաստեց պարբերաթերթի հրատարակումը՝ սկսած 1839էն:

Հրատարակուած բազմաթիւ պատմական ու քանասիրական աշխատութիւնները կ'ընդլայնէին ազգային գարթօնքի, կրթութեան ու լուսատրութեան սահմանները եւ կը նպաստէին հայ գաղթօճախներու մտաւոր վերածնութեան գործին: Ինչպէս կը գրէ մամուլի պատմաբանը. «...դեռեւ 19-րդ դարի առաջին տասնամեակներին պարբերականներ էին հրատարակում արեւմտահայ աշխարհաբարոյ, որը խոր հետք էր թողնում օսմանեան Թուրքիայի հայ գաղթօճախների լեզուական ու գրական կողմնորոշումների վրայ»⁸:

Մեր Շտեմարանը ամէն տեսակ հարկաւոր նիւթերու վրայ զանազան բաներ պիտի պարունակէ: Ուստի չենք ուզեր որ ամէն մէկ թիփն մէջը մի եւ նոյն կարգ բռնենք, ու զանազան գլուխներու բաժնելով ըսենք՝ եկեղեցական, Կրօնական, Քաղաքական, Բանասիրական, Ուսումնական, Բարոյական, Բանաստեղծական, եւն.՝ հապա պիտի նայինք, որ որ եւ իցէ կարգով օգտակար եւ զուարճալի ընել անիկա»⁹:

Շտեմարան Պիտանի Գիտելեացը առաջին իսկ համարի «Յայտարարութիւն» կոչած խմբագրականին մէջ, իր ընթերցողներուն կը

պարզաբանէր իր առջեւ դրուած խնդիրները, լրագիր ստեղծելու հրամայականն ու նպատակները:

ԱՄՍԱԹԵՐԹԻՆ ԼԵՁՈՒՆ

Ամսաթերթին կարեւորագոյն եւ արմատական խնդիրը լեզուն էր: Լեզուն ո՛չ միայն հաղորդակցութեան միջոց է, այլեւ ժամանակի ընթացքին կուտակուած գիտելիքներու ու մտածողութեան շտեմարան: *Շտեմարանը* լաւագոյնս կիրառեց հայերէնի հնարատրութիւնները թէ՛ նիւթերու մատուցման ձեւերու եւ նպատակներու առումներով, թէ՛ ժողովուրդի տարբեր շերտերուն մատչելի ու հասանելի ըլլալու մեկնակէտէն: Թերթը օգտագործեց ժամանակի գրական հայերէնի բոլոր դրսեւորումները՝ գրաբար, ժամանակակից արեւմտահայ աշխարհաբար, նաեւ ռամկական-բանահիւսական տարրեր՝ ընդգրկելով պատմական վիթխարի նիւթ՝ տարբեր ժամանակաշրջաններէ:

«Յայտարարութիւն»ի հեղինակը կը գրէ.-

Մեր Շտեմարանը աշխարհաբառ լեզուաւ պիտի ըլլայ: Գրաբառ լեզուին գերազանց ճոխութեանը ու գեղեցկութեանը վրայ մենք տգէտ չենք: Բայց քանի որ այդ ազնիւ լեզուն ազգին մեծ մասը չի հասկընար, եւ քանի որ ճշմարիտ մարդասիրութիւնը միշտ շատերուն օգուտին կը նայի, քան թէ քիչերուն բաղձանքը կատարելու՝ արժան դատեցանք, որ մեր Շտեմարանը ռամկօրէն ըլլայ: Ատելի է մեզի գիտութիւնը կղպանքի տակ դնել, որ աղքատը եւ տգէտը չի կրնայ առնել անոր համը: Ասիկա ցուրդ ու օղը անոնցմէ արգիլել է, որոնք որ գիտութեան պէս Աստուծմէ պարգեւեցան՝ բոլոր մարդկային ազգին ծրիապէս վայելու համար: Սակայն չենք ըսեր, թէ գրաբառը բոլորովին հալածական պիտի ընենք մեր Շտեմարանէն. երբեմն ի՞նչ եւ նոր հեղինակներէ առնուած ընտիր պարբերութիւններ կամ բանաստեղծական ոտանաւորներն ալ ասոր մէջը աթոռ մը պիտի գտնան նստելու¹⁰:

«Յայտարարութիւն»ը կը հաաստէ.-

Աղեկ գիտենք **աշխարհաբառ լեզուն** յառաջացունելու հարկաւորութիւնը՝ օր ըստ օրէ անիկա սրբագրութեամբ մշակելով: Ուստի խնամով պիտի զգուշանանք այլազգի բառեր չի գործածել մեր գրութեանը մէջ, առաւել ընտրելով հարկաւորած տեղը գրաբառ դժուարիմաց բառերը էջին տակը Տաճկերէն բառերով բացատրել, քան թէ անոնք փարենթագիզի¹¹ մէջ մեր խօսքին մէջը խորթելով՝ պլըշտըկել անիկա: Ասանկով աս գործս կարդացողները ամսէ ամիս օգնութիւն պիտի գտնան ասկէ՝ իրենց լեզուին էելոց տեղեակ ըլլալու: Եւ այսպէս մեր տկար ջանքովը Հայկայ որդոցը խօսած բուն Հայերէնը հետզհետէ բոլոր ազգին մէջ պիտի մտցունենք՝ ազատաբար անիկա գործածելու համար (ընդգծումը մերն է - Վ.Յ.Ս.)¹²:

Հանդէսի լեզուական քաղաքականութեան մէջ յատուկ տեղ կը գրադեցնէր թարգմանութեան խնդիրը: Այսինքն մեծաթիւ եւ հետետողական թարգմանութիւն կը կատարուէր, կրօնական եւ աշխարհիկ ճանաչողական նիւթերու: Անմիջական բնագրէն կատարուած թարգմանութիւնները ոչ միայն կ'ապահովէին բնագրին հնարատրինս հարազատութիւնը, այլեւ ճկունութիւն ու կենսականութիւն կը հաղորդէին թարգմանուող լեզուին, զայն հարստացնելով նոր բառերով, դարձուածքներով:

ՇՏԵՄԱՐԱՆ ՊԻՏԱՆԻ ԳԻՏԵԼԵԱՅՐ ԵՒ ՀԱՒԱՏՔԸ

Գալով հաւատքին՝ ազգապահպանման միա գործօնին, լրագիրը կը նշէ. Երբեմն մարդկային ազգի պատմութիւնը իրենց պիտի ներկայանայ, այսինքն՝ աշխարհիս եկող գացող զանազան ազգերուն ու հիմնական գտնուած ազգերուն պատմութիւնը եւ անոնց ամէն մէկուն պատահած դիպուածները: Երբեմն կարդացողին շինութեանը ու վարժութեանը համար Եկեղեցական Պատմութենէ բաներ պիտի յառաջ բերուին. այսինքն՝ ան մարդոցը պատմութիւնը, որոնք զանազան ազգերու ու դարերու մէջ Քրիստոսի պատուական անունը վրանին կրեցին¹³:

Հանդէսին մէջ յատկանշական ուշադրութիւն կը յատկացուի բարոյական վերածնունդին եւ բարեփոխման, որ կը վերաբերի մասնատրապէս Եկեղեցւոյ կեանքին եւ բարքերուն, այլ ոչ՝ ուսմունքին: Ան, ըստ էութեան, միակ գործընթացն է, որ հիմնուած է Նոր Կտակարանին մէջ առկայ հայեացքներու եւ Եկեղեցւոյ վաղ շրջանի հայրերու բարոյաբանութեան վրայ: Կրօնական բարեփոխումը կ'ընթանայ մանկավարժական կամ կրթական գործընթացին զուգահեռ:

Լրագիրը կը հաւաստէ.

Նաեւ, թէպէտ տեղով վերջը յիշուած՝ բայց պատիւով առաջին, Քրիստոնէական ճշմարտութիւնները՝ որ մարդուս փրկութեանը կը վերաբերին, շարունակ յառաջ պիտի բերուին՝ մեր կրցածին չափ ազդու ու շահատր կերպով մը: Եւ ասանկով աս գործն ոչ միայն Ուսումնական՝ հապա նաեւ Քրիստոնէական գործ մը պիտի ըլլայ¹⁴:

Կրօնական բարեփոխումներու գործընթացին զուգահեռ մեծ կարեւորութիւն տրուած է քրիստոնէական մտածողութեան եւ: Նկատի առնելով որ քրիստոնէական մտածողութիւնը հայ մշակոյթի հիմնաքար է, տակաւին վաղ քրիստոնէական դարերէն Եկեղեցին մեծ դեր ունեցած է կրթութեան ու լուսատրութեան ասպարէզներուն մէջ: Լեզուն եւ հաւատքը անսասան կը պահեն ժողովուրդի ոգին ու կորովը, զայն կը կապեն իր պատմութեան ու ազգային արժէքներուն, ապահովելով գոյութեան ու գոյատեւումին անհրաժեշտ պայմանը: *Շրբմարանը*, արծարծելով հոգետր-մշակութային խնդիրներ, առաւել եւս կ'ընդգծէր հայրենասիրութեան

գաղափարը, որ մերկապարանոց յայտարարութիւն չէր, այլ միանգամայն նպատակային գործունէութիւն¹⁵:

ԹԵՐԹԻՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

Երբ Շրեմարանի մասին դատողութիւններ կ'ընենք, չենք կրնար անտեսել այն միջավայրն ու ժամանակահատուածը, ուր հանդէսը կը կայանար: «Մեր Շրեմարանին դիտարութիւնը ուրիշ բան չէ, բայց եթէ քրիստոնէական եւ ուրիշ օգտակար գիտելիքները ընդհանրապէս տարածելով օգուտ ընծայել ամէնուն»՝ կը նշէ «Յայտարարութիւն»ը:

Մէկ կողմէն՝ Կաթողիկէ Եկեղեցւոյ խստապահանջութիւնն ու իշխելու յաւակնութիւնը, ամէն միջոցներով օտարազգի քրիստոնեայ ժողովուրդները իր ազդեցութեան ոլորտին մէջ պահելու ցանկութիւնը ու այդ նպատակին միտուած գործողութիւններն ու մշակուած գործունէութիւնը, միա կողմէն՝ աշխարհիկ խմորումները եւ եւրոպական յեղափոխութիւններու ու ընդվզումներու պարբերական շղթան, պատերազմներն ու ընկերային խնդիրները, կը ստիպէին որ հանդէսը կարելի զգուշարութիւն պահպանելով հանդերձ, չհրաժարէր քննական դատողութիւններ կատարելու եւ սեփական խօսքը արտայայտելու բնական իրաւունքէն:

Ինչպիսի վարքագիծ ալ որդեգրէ ոեւէ անհատ կամ հաւաքական միաւոր, որքան ալ մերժէ քաղաքականութեան մասնակից ըլլալ, ի վերջոյ այդ կեցուածքը նոյնպէս կը դառնայ քաղաքականութիւն կամ քաղաքականութեան որակ: Այդ կեցուածքը իբրեւ տեսակ կը բաղադրուի ընդհանուր քաղաքական միջավայրին եւ կ'ապահովէ իր համապատասխան ազդեցութիւնը: Այսպէս՝ զգուշարութիւն քաղաքականութիւն որդեգրած Շրեմարանը կը յաջողի լուծել գոյատեւումի թիւ մէկ խնդիրը եւ իր խօսքը հասցնել ընթերցողին:

Համոզուած ենք, թէ սեփական մշակոյթն ու պատմութիւնը, ազգային գրականութեան ու քանադիւսութեան գոհարները ընթերցողին հասցնելու նպատակը լաւագոյն քաղաքականութիւնն է, որ նրբօրէն ու մեծ վարպետութեամբ կ'իրագործէր հանդէսը՝ իր կողմը գրաւելով ընթերցողին ուշադրութիւնը:

ՀԱՍԱՐԱԿՈՒԹԵԱՆ ԼՈՒՍԱԿՈՐՈՒԹԻՒՆԸ

Հանդէսը մեծապէս կը կարեւորէ իր լուսատրական առաքելութիւնը: Առաքելութիւն, որուն համար կ'օգտագործէ ուսումնական ուղին, որ յստակօրէն կ'արտացոլայ «Յայտարարութիւն»ին մէջ.

Մեր Շտեմարանը կը խոստանայ երբեմն օգտակար խնդիրներ առաջարկել ուսումնական անձանց՝ եւ դպրատան պատանեաց, զանազան նիւթերու՝ գիտութեանց եւ արհեստից եւ պատմութեանց վրայ, եւ աս ըրած առաջարկութիւններուն լուծմունքը խնդրել անոնցմէ:

Թէ որ մի եւ նոյն առաջարկութիւնը քանի մը հոգի լուծեն եւ մեզի խրկեն, հոս պիտի ընտրուի թէ անոնց մէջէն որը խիստ յարմարաւոր է եղած առաջարկութեանը. ու անիկա պիտի տպագրուի հանդերձ նոյն անձին անունովը: Կը լռենք Շտեմարանիս աս մասին ընելու օգուտը երկան բարակ ճառել. միայն աս ըսելով, թէ Ռաումնականաց միտքերը էելոք սրելու ընտիր յետան մը պիտի ըլլայ աս, եւ դպրատան աշակերտներուն եւ ուրիշ կարդացող պատանիներուն սրտին մէջը ուսման ու գիտութեան փափաք ծգելու առիթ մը¹⁶:

Ուշադրութեան արժանի են ո՛չ միայն հանդէսին արծարծած ազգային խնդիրներն ու զանոնք մատուցելու եղանակները, այլեւ այն անձինք, որոնց ջանքերով կայացած է հանդէսը. նախ՝ անանուն խմբագիրները, որոնք ուսեալ, բազմիմաց, հայրենասէր ու ազգանուէր գործիչներ էին, հեղինակներ՝ որոնք նախանձախնդիր էին իրենց տողի ու մտքի հանդէպ, մարդիկ՝ որոնք մշակեցին հանդէսին սկզբունքներն ու հետեւեցան անոր:

Ժողովուրդի կեանքին մէջ մամուլի դերին ու նշանակութեան գիտակցումը այնուհետեւ կը դառնայ *Շտեմարան*ին արծարծած կարեւորագոյն խնդիրներէն մէկը. «Աս գրութեանքներուն մեծ օգուտը ան է որ հասարակ ժողովուրդն ալ քիչ արքնի մէջ ու առանց աշխատանքի, մանաւանդ թէ զուարճանալով կը սորվի իմաստուն մարդիկներուն կամ ընկերութիւններուն գիպածը ու մէջերէն խօսածը, որով ուսմունքը հասարակ բան մը կ'ըլլայ ամէնուն, ու ամէնքն ալ անոր պիտուները կը վայելեն»¹⁷. կը շարունակէ հեղինակը, կարծես ցուցանելով թէ՛ ամբողջ մամուլի, եւ թէ՛ իր գործի արդիւնքն ու գնահատականը:

«Յայտարարութիւն»ը ուրախալի կը նկատէ նաեւ այն, որ մամուլի շնորհիւ օրէցօր կարդացող մարդիկ կը շատնան, դպրատուններ կը ծաղկին, տպարաններ կը բացուին, գրատր լեզուն իմացողները կ'աւելնան, մաքուր աշխարհաբար խօսողներուն թիւը կ'աճի, ուսումնական ընկերութիւններ կը հաստատուին, այսինքն՝ ազգի լուսատրական զարգացումին նպաստող զանազան պայմաններ կը սկսին յառաջանալ: Այդ է պատճառը, որ նոր հրապարակուող լրագիրը երախտագիտաբար արժանին կը մատուցէ իր ծնունդէն առաջ լոյս տեսած հանդէսներուն:

*Շտեմարան*ը յարգանքով կ'արտայայտուի յատկապէս *Արշալոյս Արարապետ*ին մասին. «Կը գովենք հիմնկուան ազգասէր *Արշալոյս Արարապետ*ն անունով օրագիրը, որ ազգասիրութեան եւ ուսումնասիրութեան հոգով կը ջանայ լեցնել ազգը, ու մեծ պատիւ կ'ընէ անոր վրայ աշխատողին, եւ առ հասարակ ընդունելի եղած է ամէնուն»:

Զ'ուշանար նաեւ հայկական մամուլին վերաբերմունքը *Շտեմարան*ին հանդէպ եւ անոր հասարակական դերին գնահատումը: Նոր հրապարակուող *Բազմավէպը*, հակառակ յարանաւանական տարբերութեան, իր առաջին իսկ համարով արժանին կը մատուցէ

Շտեմարան Պիտանի Գիտելեացի տետրակներուն, նաեւ նշելով, թէ՛ «ասոնք ալ ազգին ուսումնասիրութիւնը կը յայտնեն ու կը վառեն, բայց ուսումնական հետաքրքրութիւնը չեն կշտացներ»¹⁸:

Հանդէսը իր առջեւ մեծ, սակայն իրագործելի խնդիրներ դրաւ եւ յաջողեցաւ զանոնք իրագործել՝ ջանալով լուսաւորել ազգը:

Այսօր եւս Շտեմարանը կ'ուսուցանէ հայ մարդուն ունենալ անհրաժեշտ հոգեկան ամուր ու հաստատուն նեցուկ, այնպիսի մարմին, որ առանց շահախնդրութեան պաշտպանէ անոր իրատունքները եւ հաւատք ներշնչէ ապագայի ու հայրենիքի հանդէպ:

ԾԱՆՕԹԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

¹ Հայ Նոր Գրականութեան Պատմութիւն, Հտր. 1, Երեւան, ՀՍՍՌ ԳԱ Հրատ., 1962, էջ 315:

² «Ամերիկայի բողոքականաց 1839-ին ի Զմիտնիա հաստատուած «Շտեմարան պիտանի գիտելեաց» ամսաթերթն 1854-ին ի 4. Պոլիս փոխադրուելով՝ յաջորդ 1855 տարին դիրքն ու անունը փոխեց եւ անուանեցաւ «Աւետարեք եւ Շտեմարան պիտանի գիտելեաց», որ յանելուածն յետոյ մէկդի թողուեցաւ»՝ կը գրէ քանասէր եւ լեզուաբան Գրիգոր Վրդ. Գալէմբարեան (Պատմութիւն Հայ Լրագրութեան Ի Սկզբանէ Մինչեւ Մեր Ժամանակը, Վիեննա, Մխիթարեան տպարան, 1893, էջ 151):

³ Նոյն:

⁴ «Հայ Աւետ. առաջին եկեղեցիին կազմութիւնը եւ հիմնադրութիւնը տեղի ունեցաւ Կիրակի, 1 Յուլիս 1846 թուին: Այս առաջին եկեղեցիին հիմնադիրներն էին 40 հոգի՝ 37 այր եւ 3 կին... Իրենք որոշած են կոչուիլ «Հայաստանեայց Աւետարանական եկեղեցի» (Ա.Ա. Պետիկեան, «Հայ Աւետարանական եկեղեցի. Պատմական Ակնարկներ»՝ Հայ Աւետարանական եկեղեցի, (1846-1986), կազմ. եւ խմբ.՝ Երուանդ Քասունի, Հրատ. Հայ Աւետարանական Հիմնարկի, Պէրոյթ, Տպ. Հայ Տիպ Բոմբիւկրաֆ-Թեքնոփրէս, 1986, էջ 27):

⁵ Հայկական Սովետական Հանրագիտարանին մէջ ամսաթերթը ներկայացուած է հետեւեալ ձեւով «Շտեմարան պիտանի գիտելեաց», պարկերազարդ կրօնական ամսագիր: Ամերիկեան միսիոներների հրատարակութիւն: ...Պրոպագանդել է կրօնը, Աստուածաշնչի դրոյթները, ձգարել բողոքականութիւն տարածել հայկական շրջաններում՝ մասնատրապէս երկրասարդութեան մէջ: Տպագրել է նաեւ ազգագրութեան, երկրագիտութեան, աստղաբաշխութեան, ժամանակի գիտական նուաճումների վերաբերեալ յօդուածներ, հրատարակել բարոյախօսական զրոյցներ ու լեզենդներ, հեքիաթներ, խրատներ, ասոյթներ: Նախորդել է «Աւետարեք եւ Շտեմարան պիտանի գիտելեաց» եւ «Աւետարեք» նոյնապիսի պարբերականներին»⁵ («Շտեմարան Պիտանի Գիտելեաց»՝ Հայկական Սովետական Հանրագիտարան, Հատոր 8, Երեւան, Տպ. Յակոբ Մեղապարտ, 1982, էջ 578):

⁶ Հայ Գրականութեան Պատմութիւն, Հտր. 3, Երեւան, ՀՀ ԳԱԱ «Գիտութիւն» Հրատ., 2015, էջ 106-107:

⁷ Մաղաքիա Արք. Օրմանեան, Ազգապատում, Հատոր Գ., Պէրոյթ, Տպարան Սեւան, 1961, սիւնակ 2435:

⁸ Ա. Ա. Խառատեան, Հասարակական Միտքը Հայաստանի Հայ Պարբերական Մամուլում (1840-1900), Երեւան, ՀՀ ԳԱԱ, Գիտութիւն, 1995, էջ 27:

⁹ Նոյն:

¹⁰ Շրեմարան Պիտանի Գիտելեաց, թիւ 1, 1 Յունուար, 1839:

¹¹ Չակերտներու:

¹² Շրեմարան Պիտանի Գիտելեաց, թիւ 1, 1 Յունուար 1839:

¹³ Նոյն:

¹⁴ Հարկ է նշել, որ հայ անտարանականները անտարբեր չէին ժԹ. դարու վերջին ծառայած հայոց ազատամարտին. «...Որպէս հայ զգացում ու հայ տիպարականութիւն կրող Անտարանական Հայերը չէին կրնար անտարբեր հանդիսատեսներ ըլլալ օրոյայ բարբարոսութեանց, որ տեղի կ'ունենար երկրին մէկ ծայրէն միւրը» (Կ. Պ. Ատանալեան, Յուշարձան Հայ Անտարանականաց եւ Անտարանական Եկեղեցւոյ, Ֆրեզս, 1952, էջ 395):

¹⁵ Շրեմարան Պիտանի Գիտելեաց, թիւ 1, 1 Յունուար 1839:

¹⁶ Նոյն:

¹⁷ Նոյն:

¹⁸ «Յառաջարան», Բազմավէպ, 1843, թիւ 1, էջ 4:

THE NEWSPAPER SHDEMARAN BIDANI KIDELIATS AND ITS "ANNOUNCEMENT" (Summary)

REV. HAROUTIOUN SELIMIAN

hselimian@gmail.com

In 1839 the first Armenian Protestant monthly, *Shdemaran Bidani Kideliats*, was launched in Smyrna, prior to the official proclamation of the Armenian Protestant millet in Ottoman Turkey in 1848.

The monthly stated its mission and objectives in the "Announcement, which was published in its first issue.

After highlighting certain general aspects of the monthly and describing its nature, the author highlights the main issues raised, like the language (which was to be colloquial Western Armenian, rather than Classical Armenian, *krapar*), the theology that was to be disseminated, the policies of the newspaper regarding enlightenment, education, innovations, translation, cultural news and scientific developments in the West.

